

УДК 94(477.81):“1941/1943”

Ігор МАРЧУК

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ ОТАМАНА ТАРАСА БУЛЬБИ-БОРОВЦЯ НА ВОЛИНСЬКОМУ ПОЛІССІ У 1941–1943 РОКАХ

На підставі раніше невідомих джерел проаналізовано чисельність військових формувань отамана Тараса Бульби-Боровця, які діяли на території Рівненської та Житомирської областей у період Другої світової війни. Отаман Тарас Бульба-Боровець очолював одну з течій українського визвольного руху під назвою “бульбівці” і активно діяв на Волинському Поліссі у 1941–1943 рр. У 1941 р. він сформував військовий загін “Поліська Січ” та відзначився в окремих операціях проти розбитих частин Червоної армії та місцевих партизанських загонів. У 1942 р. отаман створює нове формування – Українську повстанську армію, а згодом підрозділи УНРА та розпочинає антинімецьку боротьбу, яка тривала до жовтня 1943 р.

Ключові слова: отаман Тарас Бульба-Боровець, Волинське Полісся, український визвольний рух, “Поліська Січ”, Українська народно-революційна армія, чисельність військових підрозділів.

У 1990-ті роки, після проголошення незалежності України, опубліковано значну кількість праць про історію УПА та український національно-визвольний рух, у яких діяльність формувань отамана Т. Бульби-Боровця переосмислена істориками з нових позицій, на підставі джерел, що віднайдені в українських архівах. Серед перших опублікованих матеріалів виділяють дослідження А. Жуківського¹, В. Михальчука², І. Міткалика³ та інших, які об’єктивно висвітлили діяльність військових формувань отамана Т. Бульби-Боровця у період Другої світової війни.

Одним із перших та доволі цікавих досліджень є стаття А. Кентія “Отаман Тарас Бульба”, опублікована на початку 90-х років ХХ ст. у журналі “Політика і час”⁴. У ній автор не лише аналізує біографію Т. Боровця, окремі етапи становлення

¹ *Жуківський А.* Як творилася Українська Повстанська Армія / А. Жуківський // Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр.: матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 25–28 серп. 1992 р.). – Київ: Ін-т історії НАНУ, 1992. – С. 51–67.

² *Михальчук В.* Світло і тіні українського збройного спротиву у Другій світовій війні / В. Михальчук // Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр.: матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 25–28 серп. 1992 р.). – Київ: Ін-т історії НАНУ, 1992. – С. 97–119.

³ *Міткалик І.* Українська повстанська армія отамана Тараса Бульби-Боровця / І. Міткалик // Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр.: матеріали Всеукр. наук. конф. (Київ, 25–28 серп. 1992 р.). – Київ: Ін-т історії НАНУ, 1992. – С. 67–71.

⁴ *Кентій А. В.* Отаман Тарас Бульба / В. А. Кентій // Політика і час. – 1992. – № 4. – С. 72–78.

й діяльності військових підрозділів отамана, а й намагається відповісти на ряд питань, зокрема, чи можливе було у той час об'єднання різних національних сил.

У 1994–1995 рр. у журналі “З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ” було надруковано статтю “Тарас Боровець” і “Поліська Січ”⁵, у якій В. Дзьобак розповідає про довоєнну діяльність отамана, організацію “Поліської Січі” в 1941 р., утворення УПА, стосунки з німецькою окупаційною владою, радянськими партизанами, польським населенням, як намагався Т. Бульба-Боровець досягти консолідації з різними національними, політичними та військовими угрупованнями. Дослідник у той час працював над дисертацією, яку успішно захистив у 2002 р.⁶ Це перше в Україні наукове дослідження бульбівського руху та життєвого шляху отамана Тараса Бульби-Боровця. Зауважимо, що саме В. Дзьобак увів поняття “Українська повстанська армія (Бульби-Боровця)-УПА(Б-Б)” як військової формації, яка реперезентувала окрему течію українського визвольного руху на Волині та Поліссі. В. Дзьобак є автором двох книг, що висвітлюють історію бульбівського руху та життєвий шлях отамана Тараса Бульби-Боровця⁷.

У 1999 р. вийшли у світ три монографії А. Кентія “Нариси історії організації українських націоналістів і 1941–1942 рр.”⁸, “Українська повстанська армія у 1942–1943 рр.”⁹ та “Українська повстанська армія в 1944–1945 рр.”¹⁰. Значну увагу в цих дослідженнях приділено створенню військових формувань Т. Бульби-Боровця, відносинам отамана з німецькою адміністрацією, бандерівцями та мельниківцями.

Окремо відзначимо наукове дослідження Г. Стародубець “ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.)”¹¹. У праці зосереджено увагу на окремих аспектах військової діяльності Т. Бульби-Боровця та його взаємовідносин з іншими течіями українського визвольного руху, зокрема ОУН(б).

Український історик С. Стельникович у 2010 році опублікував монографічне дослідження “Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис”¹². Практично, це було дисертаційне дослідження бульбівського руху

⁵ Дзьобак В. Тарас Боровець і “Поліська Січ” / В. Дзьобак // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1994. – № 1. – С. 124–139; 1995. – № 1–2. – С. 39–59.

⁶ Його ж. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дзьобак Володимир Васильович. – Київ: Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2001. – 224 арк.

⁷ Дзьобак В. Отаман Тарас Бульба-Боровець (штрихи до політичного портрета) / В. Дзьобак. – Київ, 1995. – 91 с.; Його ж. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі Опору (1941–1944 рр.). / В. Дзьобак. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 261 с.

⁸ Кентій А. Нариси з історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 роках / А. Кентій. – Київ: Ін-т історії НАНУ, 1999. – 201 с.

⁹ Його ж. Українська Повстанська Армія в 1942–1943 рр. / А. Кентій. – Київ: Ін-т історії НАНУ, 1999. – 287 с.

¹⁰ Там само. – 222 с.

¹¹ Стародубець Г. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.) / Г. Стародубець. – Тернопіль: “Підручники і посібники”, 2002. – 144 с.

¹² Стельникович С. Тарас Бульба-Боровець: Нарис повстанської діяльності: монографія / С. Стельникович. – Коростень: Друк, 2004. – 138 с.; Його ж. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис / С. Стельникович. – Житомир: Полісся, 2010. – 392 с.

на Волинському Поліссі¹³. Працюючи над докторською дисертацією, цей науковець видав ще одну ґрунтовну працю, де описує окремі епізоди, пов'язані з діяльністю Т. Боровця на Житомирщині¹⁴. Він є автором низки наукових публікацій, серед яких можна відзначити такі: “Діяльність Т. Бульби-Боровця по організації “Поліської Січі” в світлі історіографічних джерел”, “Українська національно-демократична партія та її роль у діяльності української повстанської армії Т. Бульби-Боровця”, “Інформаційно-пропагандистські видання бульбівського руху”, “Архівна джерельна база дослідження діяльності Поліської Січі”, “Єврейська національна меншина на Україні в політиці бульбівського руху”, “Тарас Бульба-Боровець і польсько-українські стосунки (1943–1944 рр.)”¹⁵.

Доктор історичних наук О. Ленартович також висвітлює непросту історію українського національно-визвольного руху на Волині, що охоплює період з 1939 по 1945 роки¹⁶. Дослідник проаналізував форми та засоби антинімецької боротьби українських повстанців, процес заснування перших підрозділів УПА, зокрема “Поліській Січі” Т. Боровця.

Не зважаючи на велику кількість праць з історії бульбівського руху на Волинському Поліссі, актуальним залишається питання чисельності “Поліської Січі”, УПА (Б-Б) та УНРА. Адже багато дослідників некритично сприйняли твердження отамана Т. Бульби-Боровця про те, що його підтримувало 10 000 вояків. Наприклад, С. Стельникович зазначав, що боездатна кількість військ “Поліської Січі” становила 5 тисяч вояків. Хоча згодом обмежує її чисельність до 2–3 тисяч, не пояснюючи такої розбіжності¹⁷. С. Стельникович цитує у монографії твердження отамана Т. Бульби-Боровця про наявність у нього 5-ти летючих бригад та один із радянських документів про те, що на схід від Сарн облаштувала зимові квартири п'ятитисячна армія Т. Бульби-Боровця¹⁸.

В. Дзьобак та В. Косик схиляються до думки, що у Т. Боровця було не більше 2–3 тисяч вояків, що збігається з даними німецьких джерел¹⁹. О. Ленартович зауважив, що “чисельність загонів Т. Боровця не могла значно перевищувати офіційно дозволену окупаційною владою і коливалася в межах 1–3 тис.”²⁰ Також дослідник

¹³ *Його ж.* Ідейно-політичні засади та практика українського національного руху опору Тараса Бульби-Боровця (1941–1944 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Стельникович Сергій Володимирович. – Київ, 2008. – 256 арк.

¹⁴ *Його ж.* Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.): монографія / С. Стельникович. – Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2015. – 592 с.

¹⁵ *Його ж.* Діяльність Т. Бульби-Боровця по організації “Поліської Січі” в світлі історіографічних джерел / С. Стельникович // Волинь – Житомирщина. – 2002. – № 8. – С. 177–186; *Його ж.* Українська національно-демократична партія та її роль у діяльності української повстанської армії Т. Бульби-Боровця / С. Стельникович // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – 2010. – Вип. 17. – С. 73–75.

¹⁶ *Ленартович О.* Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни / О. Ленартович. – Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2011. – 412 с.

¹⁷ *Стельникович С.* Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис / С. Стельникович. – Житомир: Полісся, 2010. – С. 118.

¹⁸ Там само. – С. 182, 188.

¹⁹ *Ленартович О. Ю.* Український національно-визвольний рух на Волині... – С. 193.

²⁰ Там само. – С. 193.

стверджує, що станом на весну 1942 р. реорганізовані загони Т. Боровця нараховували 700 бійців, а в 1943 р. і радянські та німецькі джерела подають суперечливу інформацію про перебування у лавах бульбівців від 6 до 20 тисяч вояків. За інформацією О. Ленартовича військові формування отамана Т. Бульби-Боровця були “потужною військовою силою, яка становила потенційну загрозу окупаційній владі”²¹.

Отже, українські історики не дійшли згоди щодо конкретної кількості вояків, якими керував отаман Т. Бульба-Борoveць. Зумовлено це насамперед відсутністю офіційних документів “Поліської Січі”, УПА(Б-Б) та УНРА, де б фігурували якісь конкретні дані щодо чисельності військових формувань бульбівців.

На сучасному етапі досліджень українського національно-визвольного руху, використовуючи як історичне джерело свідчення учасників “Поліської Січі”, можна стверджувати, що Т. Боровець, працюючи над спогадами, вирішив прикрасити реальний стан речей. Отаман прагнув переконати читачів у тому, що він мав армію вже у 1941 р., що є справжнім полководцем і саме від нього залежав перебіг подій на Рівненському та Житомирському Поліссі. Однак свідчення людей, які працювали у штабі “Поліської Січі”, спростовують це. Наприклад, начальник штабу “Поліської Січі”, полковник армії УНР П. Смородський у своїх спогадах згадував: “В літі 1941 року на станції Сарни я зустрівся з Отаманом Тарасом Бульбою. Він розповів про організацію Поліської Січі... запропонував мені прийняти становище Начальника Штабу. Ті обов’язки я прийняв і приступив до виконання.

В тому часі я застав коло 200 українських повстанців, які відбували початковий вишкіл, потрібний для боротьби з комуністами. У Сарнах тоді діяла школа підстаршин, яку за місяць було переведено до Олевська²². В Олевську було організовано і Штаб “Поліської Січі”. На командні посади призначено колишніх страшин з визвольної боротьби України попередніх літ... Штаб Поліської Січі поділив весь терен на відділи і призначив відділових комендантів. Боротьба провадилась весь час з большевицькими бандами, а також з польським підпіллям. В міжчасі із школи підстаршин вибиралось відповідних осіб і призначено до вишколу на старшин. Такий старшинський курс закінчило 25 осіб і їх розподілено по відділах.

Після очищення Полісся від всяких банд прийшла подяка і розпорядження від німецьких верхів за таку успішну працю проти ворогів”²³.

Особисто зустрічався у Сарнах із Т. Боровцем активний учасник проголошення Державності у Дубровицькому районі, активний просвітянин Т. Сікідін. Він був заарештований і свідчив: “У 1941 році після відступу частин Червоної армії... я виїхав з Бережниць у м. Сарни, де влаштувався на роботу у бібліотеку “Просвіти”... У цей час з’явилася чутка, що у містечко Сарни повинен прибути “Тарас Бульба”, який у згадуваний період створив загін з українських націоналістів чисельністю 500 осіб. Дійсно, через певний час він прибув у Сарни на автомашині, заходив у бібліотеку і питав у мене, скільки є книжок і якого змісту. Інших розмов не було. Після цього Тарас Бульба залишився у Сарнах на посаді начальника “окремого відділу”... поліції.

²¹ Там само. – С. 199.

²² Підстаршинська школа “Поліської Січі” чисельністю 20-30 чоловік (1 чота) два-три тижні функціонувала у м. Сарнах, у казармі на вул. 1-го травня // Архів УСБУ в Рівненській обл. – Ф. 26. – Оп. 12/5. – Спр. 20. – Арк. 4.

²³ *Смородський П.* Поліська Січ // Українське козацтво. – 1978. – Ч. 3-4. – С. 22.

Коли німці розігнали керівництво українських націоналістів, “Тарас Бульба” пішов у підпілля і діяв зі своїм загonom у Клесівському та інших районах”²⁴.

Цікаві спогади невідомих вояків “Поліської Січі” наводить Р. Петренко, зі слів священника А. Селепини: “Нас, неповні дві сотні, вибрали і створили Олевський гарнізон, що був так, якби міліція, ми охороняли місто, дивились, щоб не було крадіж і пиятики. Отаман, як ми зайняли Олевськ, то перебрав всю адміністрацію міста і все кудись щодня роз’їжджав, а його заступав полк. П. Смородський. Всюди були назначені нові вийти. Це не подобалось багатьом комуністам в м. Олевську, і на нього почали доносити німцям, що він нікого не визнає і робить сам, що хоче”²⁵.

Один із працівників Сарненської окружної управи у 1941 р. інженер М. Гадзяцький, який особисто знав Т. Боровця, у статті “Ще кілька слів про Поліську Січ” зазначає: “Господарський відділ повіту через кооперативу в Сарнах, кілька разів видавав повстанцям Поліської Січі деякі продукти з тих запасів, що лишилися ще, але не на 10 тисяч люда. Цю цифру я приймаю критично”²⁶.

Інший працівник штабу “Поліської Січі” сотник Сиголенко²⁷ на допитах у 1952 р. стверджував, що “Поліська Січ” стояла гарнізоном з кінця серпня 1941 р. тільки у м. Олевськ Житомирської області²⁸. Коли ж слідчий його запитав, скільки було учасників “Поліської Січі” у 1941 р., то Х. Сигал-Сиголенко на це відповів: “Здається було три сотні і резерв господарчого обслуговування та штаб. Всього було 300 чи 400 чоловік. Спочатку учасники проживали у місцевих жителів, а потім були переведені у казарми...”²⁹ Не вірити Х. Сигалу-Сиголенку немає підстав, адже він працював у штабі, був перекладачем Т. Боровця та відповідав за випуск газети “Гайдамака”.

Михайло Лисанець, який був рядовим вояком “Поліської Січі” з серпня по жовтень 1941 р., на слідстві у 1944 р. розповідав: “Днів через 10 після зборів у село Бистричі для запису у загін приїхав у неділю Довматюк Петро Єфимович. Перед початком запису у загін по селу пройшов секретар Чепура Дем’ян і оголосив, що хто бажає записатись у загін, має прийти у німецьку комендатуру (приміщення колишнього постерунку польської поліції). Я разом з іншими мешканцями села Бистричі пішов і записався у загін “Поліська Січ”³⁰. Він уважав, що цей загін нараховував півтори тисячі учасників. Його односельці Кіндрат Байчура та Кирило Глушук теж стверджували, що “Поліська Січ” мала вісім сотень і нараховувала аж півтори тисячі осіб³¹.

Деякі повстанці, які займали навіть керівні посади у “Поліській Січі”, не підтверджують інформації, що у її складі була така велика кількість вояків. За свідченнями чотогового “Поліської Січі” Дмитра Мельника, уродженця с. Бистричі,

²⁴ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. Р-2771. – Оп. 2. – Спр. 800. – Арк. 13, 13зв., 32.

²⁵ *Петренко Р.* Слідами “Армії без держави” / Р. Петренко. – Київ; Торонто: Українська Видавнича Спілка, 2004. – С. 138.

²⁶ *Гадзяцький М.* Ще кілька слів про Поліську Січ // Літопис Волині. – 1964. – Ч. 7. – С. 89.

²⁷ Насправді радянський міліціонер Хаїм Сигал, який діяв під вигаданим ім’ям Кирило Сиголенко.

²⁸ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 5. – Спр. 67436 – Т. 1. – Арк. 152.

²⁹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67436. – Т. 1. – Арк. 151.

³⁰ ДАРО. – Ф. Р-2771. – Оп. 2. – Спр. 5445. – Арк. 141.

³¹ Там само. – Арк. 116, 166.

у складі цього військового формування перебувало понад 600 вояків, які були переважно уродженцями сіл Людвипільського та Рокитнівського районів³².

У свідченнях штабного писаря “Поліської Січі” Миколи Таргонія, якого допитувала контррозвідка “Смерш” 1944-го року в Омську зазначено: “Я працював помічником ад’ютанта... Бульби. До моїх обов’язків належало: писати накази, вести реєстрацію особистої зброї бульбівців, приймати заяви від осіб, що бажали вступити у бульбівську націоналістичну організацію, виписувати посвідчення... Таким чином, я працював помічником ад’ютанта Бульби орієнтовно з перших чисел вересня 1941 року по листопад 1941 р. і в цей період часу знаходився разом із Бульбою в м. Олевськ”³³. Він також стверджує, що при штабі було чотири командири сотень: Адам Воловодик, Максим Ломоніс, Іван Чертенков, Степан Гайдайчук. “Начальником господарчої частини був Буковський Павло Якович..., ад’ютантом Бульби був Дорошенко Юрій..., він працював бухгалтером райвиконкому Клесівського району...”³⁴. У свідченнях писаря штабу є інформація про 700 учасників “Поліської Січі”, яких у листопаді 1941 р. німці планували скоротити до однієї сотні³⁵. Ймовірно, М. Таргоній мав на увазі так званий списочний склад “Поліської Січі”, тобто всіх, хто записався у лави цього формування. Адже в одному з протоколів допиту він розповідає, що у його рідному селі Великі Селища у лави “Поліської Січі” записалося біля 130 осіб, але насправді людей було значно менше: “Той список, який я отримав в польських казармах, включав багато “мертвих душ”, тобто в список на сході села було записано 120–130 чоловіків, а в приміщення казарми прийшло сімдесят...”³⁶

Керівник Олевської райуправи Б. Симонович, наприклад, стверджував: “Місцем стоянки “Поліської Січі” Боровець обрав м. Олевськ. Вербуючи людей, частково добровольців, а частково, в особливості молодь, примусовим шляхом, Боровець Т. зібрав біля 300 осіб. Так, мені відомий факт в с. Борове, де було переколото шомполами кілька осіб за ухиляння від вступу в “Поліську Січ””³⁷.

Як відомо, німці дали офіційний дозвіл на 1000 вояків. Цілком зрозуміло, що Т. Боровець не наважився б порушити офіційну угоду з німцями і набрати більше людей. З об’єктивних причин він не міг мати більше повстанців.

Розбіжності у чисельності “Поліської Січі” від 300 до 700 осіб можна пояснити тим, що більшість людей набрано у кінці серпня – на початку вересня 1941 р. і розподілено на кілька куренів, залежно від того, де проводився набір: 1-й Клесівський курінь збірний (Клесів, Рокитне, Людвипіль), 2-й Людвипільський курінь. Односельці Т. Боровця розповідали, як формувався Людвипільський курінь. У серпні приїхав у село Бистричі на автомашині Боровець і провів мітинг у селі, біля будинку, де був польський постерунок поліції. Йому допомагав колишній петлюрівець Петро Довматюк, який укладав списки добровольців³⁸. Наступного дня усі рушили колоною у м. Людвипіль, де зупинились у колишніх польських військових

³² Там само. – Арк. 13.

³³ Архів УСБУ в Рівненській обл. – Ф. 6. – Спр. 18778. – Т. 1. – Арк. 41, 42.

³⁴ Там само. – Арк. 47, 48.

³⁵ Там само. – Арк. 48.

³⁶ Там само. – Арк. 47.

³⁷ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-9133. – Т. 2. – Ч. 2. – Арк. 64.

³⁸ ДАРО. – Ф. Р-2771. – Оп. 2. – Спр. 5445. – Арк. 9.

казармах. Зібралось тут біля 250–300 чоловік (із самих Бистрич було орієнтовно 100–150 добровольців³⁹) під керівництвом колишнього директора Бистрицької школи Лева Ковальчука та того ж Петра Довматюка, частина людей отримала зброю. Згодом усі прибули на станцію Мочулянка і звідти вузькоколійкою – на станцію Рокитне⁴⁰. Далі всі організовано перемістилися в Олевськ.

Вже у середині вересня курені розпущено, а на їхній базі створено чотири сотні (одна з них була кулеметною) які й становили так званий Олевський гарнізон (курінь) “Поліської Січі”. Це підтверджує невеличка стаття-повідомлення ад’ютанта отамана Ю. Круглія (“Дорошенка”) під назвою “Реорганізація “Поліської Січі”, яка з’явилась у другому числі газети “Гайдамака”: “З приїздом отамана Бульби до Олевська тепер переводиться реорганізація нашого загону. Довелося багато людей звільнити. Воюючи в партизанських відносинах, менше свідомий і не здисциплінований елемент не хоче піддатися цілковито під карби військово-організаційної дисципліни. Знайшлися навіть такі, що супроти найгостріших наказів і заборони старшин пробували робити не правні ревізії і т. н. Старшина також виконувала свої обов’язки не точно, чим деморалізувала козаків. З цих оглядів часом доходило навіть до деяких непорозумінь.

Тепер з наказу отамана Бульби військо скошаровано в касарнях. Реорганізується цілий апарат. Усунено людей, що з розмислом шкодили для нашої справи. Командування доповнюється новими фаховими людьми”⁴¹.

Інші публікації у газеті “Гайдамака” містять інформацію про дії тільки окремих сотень та підстаршинської школи восени 1941 р. Жодної інформації про діяльність куренів “Поліської Січі” з другої половини вересня 1941 р. у цьому пресовому органі уважний читач не знайде. Тільки у період формування “Поліської Січі” у серпні 1941 р. згадуються два умовних курені.

Отже, згадані джерела не підтверджують наявності у складі “Поліської Січі” значної кількості вояків. У кінці серпня 1941 р. у формуваннях Т. Бульби-Боровця воювало приблизно 700 вояків (два курені), а у вересні до 300-400 вояків.

Якщо взяти до уваги наказ № 19 від 10 листопада⁴² 1941 р. про відзначення за бої на Олевщині, у якому підвищувалися та затверджувалися нові звання старшин та підстаршин “Поліської Січі”, то у ньому вказано всього 14 осіб⁴³. З них частина працювала у штабі: сотник К. Сиголенко, поручник Л. Ковальчук, писар М. Таргоній, інтендант П. Буковський, четверо командирів сотень – Гайдайчук, Чортенков, Круглій, Довматюк, командир підстаршинської школи М. Ломоніс та кілька інших командирів і штабних працівників. Окремим пунктом відзначено командира Першого Клесівського куреня сотника В. Комара. Якщо наказ стосувався усього командного складу “Поліської Січі”, то для десятитисячного війська цих

³⁹ Там само. – Арк. 69.

⁴⁰ Там само. – Арк. 9, 9 зв.

⁴¹ Реорганізація “Поліської Січі” // Гайдамака. – 1941. – 21 вересня.

⁴² Оскільки наказ відомий тільки у російськомовній копії, то у ньому помилково вказано дату “10 вересня”. Але це суперечить інформації з посвідки підхорунжого Круглія-Дорошенка Юрія Спиридоновича, який отримав ранг підхорунжого піхоти згідно з наказом ч. 6 від 10.10.1941 р. У наказі № 19 він підвищений до хорунжого. Отже, цей наказ з’явився у листопаді, перед самим розпуском “Поліської Січі”.

⁴³ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. С-9133. – Т. 1. – Ч. 2. – Арк. 218, 219.

старшин, без сумніву, замало, а от для одного куреня, який мав кілька допоміжних підрозділів – цілком достатньо. Згадка окремим рядком Першого Клесівського куреня і його командира В. Комара очевидно відноситься до початкового періоду діяльності “Поліської Січі”. Отже, цей наказ також підтверджує, що “Поліська Січ” не була чисельним військовим формуванням. У сучасному розумінні це був піхотний батальйон, який мав власний штаб і діяв на теренах Олевського району Житомирської області з кінця серпня 1941 року.

Щодо чисельності УПА(Б-Б) у 1942 р., то цілком зрозуміло, що вона не могла перевищити кількість вояків “Поліської Січі” у 1941 р. Адже саме на базі особового складу “Поліської Січі” Т. Боровець формував свій загін у цей період. Це підтверджують і різні документальні джерела.

Босець загону УПА під командуванням Т. Боровця Іван Радчук на допитах свідчив, що приєднався до бульбівського руху у березні 1942 р. Сприймав він цю організацію як рух “січових стрільців”, що має на меті боротися з німцями. Один із представників цього руху М. Рибачок (“Кваша”) запросив Івана на нелегальні збори у сусіднє село Бистричі. На зборах він познайомився з Тарасом Боровцем та дізнався про основні завдання організації. Рекомендації до вступу у бульбівський загін надали М. Рибачок та А. Воловодик. “Я був прийнятий у члени “січових стрільців”... тоді ж мені Тарас Боровець оголосив, що мій псевдонім буде “Кіллер”⁴⁴. У квітні 1942 р. І. Радчук отримав гвинтівку, набої і бойове завдання – стежити за німцями та забезпечувати бульбівців продуктами харчування. “Я три рази повідомляв організацію про наближення німців... всі ці три рази наша організація “січових стрільців” вступала з німцями у бій і розсіювала німців”⁴⁵. Чисельність самої організації він оцінював у 250-300 осіб, розбитих на невеликі сільські підрозділи по 20–25 вояків.

Німецьке “Повідомлення з окупованих східних областей №55” від 21 травня 1943 р. характеризує чисельний стан бульбівського руху упродовж 1942 р. і підтверджує свідчення І. Радчука: “У процесі розвідки з’ясувалося, що у цей час банда налічувала близько 300–350 чоловік, однак у будь-який момент вона могла зібрати 2-3 тис. чоловік. Можна вважати доведеною наявність тісного співробітництва банди Боровця з більшовицькими бандами, а також підтримку більшовиків зброєю та боеприпасами”⁴⁶.

На початку 1943 р. представник ОУН(м) поручник І. Михалинюк (“Малий”) виїхав на переговори з отаманом Т. Бульбою-Боровцем у район м. Межиричі Рівненської області. За його даними, отриманими під час розмови з Т. Боровцем, у того в підпорядкуванні було всього біля 500 вояків: “Я по завданню “Бистрого” виїхав ... з метою встановлення зв’язку з отаманом “Поліської Січі” Боровець під псевдонімом “Тарас Бульба” і з’ясування цілей, які останній ставив перед підпорядкованим йому озброєним загonom чисельністю до 500 чоловік...”⁴⁷.

У доповідній опергрупи НКВС СРСР про отамана “Тараса Бульбу” та його рух зазначено, що станом на серпень 1942 р. загони бульбівців нараховували 1000 осіб

⁴⁴ ДАРО. – Ф. Р-2771. – Оп. 2. – Спр. 5541. – Арк. 21–23.

⁴⁵ Там само. – Арк. 23.

⁴⁶ Сергійчук В. Організатор Поліської Січі // Військо України. – 1992. – № 1. – С. 77.

⁴⁷ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 55363. – Арк. 101.

і діяли у лісах Людвипільського, Березнівського, Сарненського, Рокитнівського районів Рівненської області⁴⁸. Під час переговорів із Т. Боровцем у вересні 1942 р. представники цієї опергрупи, які маскувалися під радянський партизанський загін, зафіксували підрозділ бульбівців зі 150 вояків, озброєних ручними кулеметами, автоматами, гвинтівками⁴⁹. У ході розмов отаман заявляв, що може підняти на боротьбу проти німців 20 000 осіб, а також просив надати йому 1 чи 2 радіостанції, мапи, невелику кількість взуття, набої та всього лише 150–200 пістолетів-кулеметів для командного складу⁵⁰. Після цих переговорів співробітники НКВС зробили висновок, що у Т. Боровця замало добре підготовлених та озброєних людей для розгортання широкомасштабної збройної боротьби проти німців і їхня чисельність навіть менша від 1000 осіб, як вони вважали на початку налагодження контактів. Цю інформацію передали командирам інших радянських партизанських загонів, які діяли у цьому регіоні.

Наприклад, І. Скубо, комісар 12-го батальйону та групи об'єднаних партизанських загонів під командуванням І. Шитова, свідчив про контакти з групою бульбівців на території Рокитнівського району Рівненської області на початку 1943 року: “На всю Карпилівку повинні були йти німці. У всій Карпилівці бульбівців було 200 чоловік, із них чоловік 60 були озброєнні гвинтівками”⁵¹. Тобто тільки 30 % бульбівців з цього села мали зброю і були більш-менш спроможні вести бойові дії.

Ще один радянський документ за травень 1943 р. повідомляє: “Бульбівців очолює Тарас Бульба, прізвище якого Боровець. Свою діяльність вони розпочали в Олевську, організувавши з дозволу німців “Олевську Січ”. Після розгону бандерівців німці розігнали і “Олевську Січ”. Бульба з загоном силою 300 чоловік пішов у ліс і дислокувався поблизу сіл Карпилівка та Борове... а потім у Людвипільському та Костопільському районах. Загін бульбівців зріс до 700 чоловік. В Людвипільському районі вони намагались провести мобілізацію у свій загін”⁵².

Отже, у 1942 р. Т. Боровець відновив діяльність загону на базі розформованої восени 1941 р. “Поліської Січі” під назвою Українська повстанська армія (Бульби-Боровця) і мав у своєму підпорядкуванні не більше 500 озброєних вояків. Ця інформація зафіксована і в його книзі “Армія без держави”: “Цих нових партизанів УПА спочатку було небагато. Кожна з 5-ти “Літаючих Бригад” складалася з доброї бойової сотні вояків”⁵³. Власне цей же загін у липні 1943 р. отаман Т. Бульба-Боровець перейменував на Українську народно-революційну армію (УНРА). Справа у тому, що на той час діяло вже дві УПА – одну з них репрезентував Т. Бульба-Боровець, а іншу активно розбудовували представники ОУН(б).

Бандерівці, розуміючи по-своєму методи формування і основні засади УПА, 18 серпня 1943 р. проводять акцію із роззброєння підрозділів УНРА, не давши отаману до кінця провести мобілізацію серед його прихильників. У результаті

⁴⁸ Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи. – Київ: ПП Сергійчук М. І., 2011. – С. 148.

⁴⁹ Там само. – С. 150.

⁵⁰ Там само. – С. 156.

⁵¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 56. – Арк. 14зв.

⁵² ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 253. – Арк. 14.

⁵³ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху / Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1981. – С. 200.

частина командирів та рядових вояків УНРА була затримана та роззброєна кураем “Дороша” та іншими підрозділами УПА. Невеликий загін отамана Тараса Бульби із 250–300 чоловік витіснено на лівий берег річки Случ у район дій радянських і польських партизанів, де він знову зазнає втрат: загинув політичний керівник руху Іван Міtringа та ще семеро старшин і вояків, 15 чоловік отримали поранення⁵⁴.

Втративши більшу частину керівного складу і кілька бульбівських сотень, отаман Тарас Бульба-Боровець остаточно переконається у безперспективності боротьби. У листі до Проводу ОУН(б) від 24 вересня 1943 р. Т. Бульба-Боровець зазначає, що на той час було вбито 5 командирів УНРА, поранено 11 вояків і 100 захоплено у полон⁵⁵. Як свідчить протокол допиту СБ чотового УНРА П. Карася (“Прача”) від 9 жовтня 1943 р., у серпні чи вересні “Бульба скликав три чоти (80 людей) і перед ними мав промову, в якій згадував про бандерівців, які мають програму з фашистівськими методами... Коли сю промову говорив Бульба, так були присутні зі штабу його сотник Тур, поручник Зубатий, Солод, Батюшка, Ківай, Кармелюк, Муха і стрільці”⁵⁶. Втрата понад 100 старшин та вояків була доволі дошкульним ударом для нечисельного бульбівського руху.

5 жовтня 1943 р. Т. Боровець видає наказ ч. 105 про розформування ще діючих підрозділів УНРА і переводить вояків у глибоке підпілля⁵⁷. Практично, цей день був завершальним в історії військових формувань отамана Т. Бульби-Боровця на Волинському Поліссі.

На початку 50-х років ХХ століття радянські карально-репресивні органи розпочали активно вивчати діяльність колишніх бульбівців, які проживали на території Рівненської та Житомирської областей. 22 січня 1954 р. міністр внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенант Т. Строкач підписав орієнтування для обласних МВС, де зазначено, що керівнику Рівненського УМВС полковнику Арнаутенку та начальнику Житомирського обласного УМВС підполковнику Голіку треба негайно віддати вказівку оперативним співробітникам виявити і взяти в агентурну розробку всіх колишніх учасників бульбівського підпілля. Співробітники УМВС ретельно виконували накази. Згідно з даними УКДБ Рівненської області станом на 1 листопада 1954 р. взято на облік 250 колишніх прихильників отамана “Тараса Бульби”⁵⁸. Зокрема, на території Соснівського району – 80 осіб, Рокитнівського – 74, Клесівського – 39, Степанського – 20. Також 41 учасника бульбівського руху виявлено на території Сарненського, Березнівського, Тучинського, Гоцанського та Межирицького районів. Отже, основними районами діяльності отамана Тараса Бульби-Боровця та його руху на Рівненщині у часи Другої світової війни були Соснівський, Рокитнівський, Клесівський, частково Степанський райони. Менш значні групи бульбівців діяли в окремих населених пунктах Сарненського, Тучинського, Гоцанського, Березнівського та Межирицького районів.

⁵⁴ Там само. – С. 268.

⁵⁵ Там само. – С. 200.

⁵⁶ Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто: Літопис УПА, 2007. – Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). – С. 632.

⁵⁷ *Стельникович С.* Український національний рух опору... – С. 252.

⁵⁸ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 4. – Арк. 335.

Рівненські співробітники КДБ у той час збирали оперативну інформацію на 38 осіб із бульбівського руху. На 29 осіб заведено справи-формуляри, по розшукових справах проходило ще 6 осіб і на 3-х тільки почали збирати інформацію⁵⁹.

Керівник Житомирського обласного управління КДБ В. Голік у квітні 1954 року доповів про те, що на території області виявлено в Городоцькому, Смільчинському та Олевському районах 200 учасників “Поліської Січі”, з яких 188 проживало в області, а 21 особа емігрувала за кордон⁶⁰. Співробітники КДБ персонально встановили 450 осіб, які раніше були активними учасниками бульбівського руху. Якщо припустити, що вони виявили та взяли на облік лише 50 % учасників збройних формувань отамана Т. Бульби-Боровця, то загалом у повстанських підрозділах воювало до 1000 осіб.

Отже, на Волинському Поліссі у 1941–1943 рр. у формуваннях отамана Т. Бульби-Боровця воювала незначна кількість повстанців.

Igor Marchuk. Military presence of Taras Bulba-Borovets units on the Volhynia part of Polissia in 1941–1943

Based on newly discovered sources the article analyses military capability of units under Taras Bulba-Borovets, which operated on the territory of Rivne and Zhytomyr regions during World War II. Taras Bulba-Borovets led one of the wings of the Ukrainian liberation movement called ‘bulbivtsi’ and actively operated on the Volhynia part of Polissia in 1941–1943. In 1941 he established a military unit called ‘Polissian Sich’ and distinguished himself by taking part in several operations against the Red Army units and local partisan detachments defeating them. In 1942 Bulba-Borovets established a new formation called the Ukrainian Insurgent Army, subsequently also units of the Ukrainian People’s Revolutionary Army (UPRA) and began an anti-Nazi struggle that continued until October 1943.

Key words: Taras Bulba-Borovets, Volhynia part of Polissia, the Ukrainian liberation movement, Polissian Sich, Ukrainian People’s Revolutionary Army, military presence.

⁵⁹ Там само. – Спр. 3. – Арк. 49.

⁶⁰ Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто: Літопис УПА, 2003. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1949–1959). Книга четверта: 1949–1959. – С. 520.